НЯКОИ РАЗСЪЖДЕНИЯ ОТНОСНО РАЗСЪЖДЕНИЯТА НА БЕРНАР ЛОРИ ВЪРХУ ИСТОРИЧЕСКИЯ МИТ „ПЕТ ВЕКА НИ КЛАХА”

Вера Мутафчиева

Под горното заглавие в първия брой на новото списание „Историческо бъдеще” френският българист публикува своите интригуващи виждания за нашата история, и по-точно историография. Преподавател по български в известното парижко Висше училище за живи източни езици, Б. Лори многократно е пребивавал у нас, както и в съседни балкански страни, смятан е за познавач на тяхното минало. Във визираното му произведение си личи онази лекота в обобщаването, категоричност в съжденията за събития и процеси — характерни черти на френската историопис, които създават очарованието й и я правят неизползваема за изследователска употреба. В нея обикновено има идеи, но не и познание.

Не може да не се съгласим с Б. Лори, че българите „представят неизбежно в трагичен план” своето минало, свеждайки тази трагика до „петте века турско робство” (с. 92). Като означение за въпросния период авторът предлага „пет века османски режим”, което е също неадекватно – режими поддържат разни партии и движения, а не цяла империя в течение на половин хилядолетие. Доста по-точно е формулирано то от турската историография: „България под турска власт”. А най-приемливо беше онова, съществувало в общите съчинения по българска история до 60-те години на века ни: „османско владичество”. Оттогава насам то изчезна, упорито заместване с „турско робство”. Буйната обществена реакция срещу еднократно употребеното и във връзка с конкретна историческа ситуация „османско присъствие” стана израз на странен психологически феномен. Оказа се, че множество българи настояват да са потомци на роби, а не на поданици на една чужда власт — статус, типичен и почти без изключения през Средновековието. Но факт е, че терминът „робство” бива предпочитан именно заради трагичния му оттенък.

Тук бихме възразили на френския колега, че съвсем не всички българи споделят такова виждане, и подчертано не всички наши историци. Освен туй бихме запитали кой народ не митологизира своето минало в две основни тоналности: героика и трагика? Надявам се Б. Лори да е наясно, че и родната му историопис в голяма степен се придържа към този тон. Не само тя, разбира се. Ред героизъм, ред страдания. Изглежда обаче, че на своята митология човек вярва, а открива несносни емоционални построения в чуждата.

Пак категорично авторът заявява, че период от пет века бил прекалено дълъг, за да бъде осмислен; обикновеният човек пазел спомен за преживяното от пет-шест поколения преди него, за около 150 години. Как е била пресметната тази трайност, не знаем, пък и историографията се гради не върху лични спомени, а въз основа на източници, затуй познаваме доста добре времето отпреди османците, както и техния „режим”. Ала има и друг метод — аксиоматичния; с него ще се сблъскаме на много места в изложението на Б. Лори. Като: „Информацията за XVII век например е толкова оскъдна, че ни навежда на въпроса, дали изобщо в България е имало такъв” (с. 92). Не взимаме твърдението за сериозно, ами за френска духовитост, но относно информацията за този век бихме спорили — тя не е оскъдна, а вероятно не е дотам известна на автора. Ако доскоро голяма част от историците пренебрегваха изследването на XVII век, причини имаше: католическата и проавстрийска ориентираност на българските дейци. Един българист е в състояние да се досети защо е било така.

Веднага по-долу авторът противоречи на своята основна теза — преднамерено трагичното осветляване на османския период: историята на Възраждането била детайлно разработена, понеже „не се вписва в мъглявата и размита представа за османската трагедия”

(пак там). От което излиза, че не поначало търсим доказателства за страданията си, ами предпочитаме светлите, оптимистични явления от миналото ни.

За бодростта, с която Б. Лори прекроява, заменя, премълчава бегло узнатото, свидетелства предложението му да бъде приета като начало на Възраждането годината 1824, а не 1762. „Нашумялата напоследък История славянобългарска" (сиреч до нейното открадване не е стояла в центъра на научен интерес), нито делото на Софроний били значими, понеже си оставали „изолирани случаи". Прочее, начало на Възраждането представлявал „Рибният буквар" на П. Берон. На това се казва откритие. Разбираме, че формулирането на национална идеология, че създаването на печатна книга на новобългарски, че появата на белетризирана автобиография у нас са недотам маркантни, колкото трогателното букварче на пофранцузения доктор, комуто — всички наши уважения, понеже не носи вина за цитираната чудновата претенция: основоположник на българското Възраждане.

И така, според Б. Лори периодът 1393-1824 представлявал „терра инкогнита", затуй „не подлежи на национално историческо тълкуване. По време на този дълъг период българското население няма собствена история" (с. 93). Пак — откритие, дори принципно. А пък дотук по цял свят специалистите включваха в националните истории и периодите, през които дадено „население" се е намирало не под своята (в етнически смисъл), а под чужда власт. Дали да смятаме, че голяма част от Франция, окупирана от нацистите през Втората световна, не следва да бъде обект на френската история? Ако френският колега би бил версиран в изследванията на голям брой балкански историци върху османския период, всъщност епоха, можеше да си спести препоръката да сме го разглеждали като „общобалканска, на Румелия история" (с. 93). Че ние сме правили именно това, изучавайки битието на балканските християни и балканските мюсюлмани, неговите специфики и еволюция. Дотолкова детайлно, че в ред чужди университети вътрешната история на Османската империя бе преподавана въз основа на българските и югославските, а не на турските изследвания за нея.

Преднамерено негативното отношение към нашите историци, някои от които действително поставяха прекалено тежък акцент върху „робството", проличава и по-нататък. Ако те говорят за близостта на земите ни до султановата столица като фактор за нашата по-зла участ, това е въпрос на елементарна логика. Тъй или иначе създаването на национални държави на Полуострова съвсем обективно е било благоприятствано от тяхното отдалечение от имперския център. Колкото до оригиналната теза на Б. Лори, че според чужди пътешественици „трагичната съдба на пограничните зони е спестена на българските земи", които, „отдалечени от бойните полета, достигат сравнително добро ниво на живот", че те „не изпитват разрухата" през XVII век, тук артистичният метод на автора е твърде уязвим. Той ту говори за „пет века ни клаха", ту гради твърденията си върху конкретен исторически отсек. Ето обаче простите, постижими също и по логически път факти: преди да бъдат затворени в сърцето на Румелия, земите ни през почти целия XIV и поне до средата на XV век са били не дори погранична зона, а т. нар. „дар-ул харб" — пространство, подлежащо на завоюване чрез неспирни налети, грабежи и отвличания на роби. Неведнъж е изтъквано, че въпросният период е подчертано тежък за нас. Не смея да изрека „трагичен", понеже така авторът окачествява ситуацията на граничните зони западно от България. Вярно, след като фронтовата линия ни отминава, същата участ сполита и тях, а тук настъпва относително затишие. Относително, понеже походните войски, настървени за плячка и дезорганизирани, както бива навсякъде през Средновековието, все пак почти ежегодно прекосяват и нашите земи. Впрочем анализ на казаната ситуация е направил още преди края на миналия век Макушев, когото марксистката историография необосновано отрече. Нови изследвания доказаха обаче два факта, които тушират тезата му, възприета и от Б. Лори. Първо: румелийските християни съвсем не били изключени от османската военна система, понеже

върху тях лежал трудът по фортификация и обслужване на подвоза, по строителство на пътища и мостове, по поддържане на конете и дори участие с гарнизонна служба из новозаетите от османците крепости на Средна Европа. Второ: затуй, че земите ни — за разлика от Анадола — лежали в близкия тил на фронта, тъкмо тук реквизициите на провизии, производството на барут и оръжие били най-интензивни. Тъй че ако из граничните зони положението е било „трагично”, по нас весело то не ще да е било.

Да се спори кой какво и колко бил изпатил преди Ново време, не само е наивно, но и изразява онази зависимост от митологеми, срещу които френският колега се обявява, като обаче ги оправдава и подкрепя, стига те да имат корена си западно от Балканите. Това отношение е толкова традиционно, колкото Б. Лори май не подозира. Европейските пътешественици, на които той се позовава, изказват и следната присъда над балканските православни: според Ханс Дерншвам (XVI век) българите, които го приемали по домовете си, за да се изплачат пред християнин все пак, всъщност заслужавали своята участ, загдето не били се покорили на маджарския крал, а на султана – сякаш реална алтернатива е съществувала. През века на яростните религиозни войни в Европа подобна присъда може да бъде разбрана, но аналогично отношение в края на нашия век звучи най-малкото демоде. Политиката обаче е била и е политика, а историографията е нейна покорна слугиня.

Взискателността на чужди балканисти към тукашните им колеги намирам необоснована не загдето ние отказваме на чужденеца право на мнение, а затуй, че той познава слабо фактите, но предимно трудовете ни. Едва ли една студия, където тукашен познавач на религиозните войни в Средна Европа или на Френската революция би обнародвал концепцията си по тези събития, щеше да бъде по-толерантно реципирана в съответните страни. Норми и традиция в духовното общуване трябва и ще бъдат спазвани дори на фона на обединяваща се Европа. Вероятно по-коректно тъкмо заради този фон.

Боя се, че френският българист, търсейки ключа към възникването на мита „пет века ни клаха” в реалността на „кърджалийско време”, не е версиран в нашата историопис от последните десетилетия. Иначе как да си обясним твърдението му, че „изследванията за същите години (кърджалийските — б. м., В. М.) в България са десетина”. Тогава според автора тук се развивала криза, „съвсем несинхронна със събитията в Западна Европа” (с. 94). Оттам — от онази тясно специфична за Румелия дълга криза – Б. Лори вади заключението си, че „кърджалиите не само… (изброявайки събития и практика на насилието — б. м., В. М.), но те също са изолирали българските земи от кардиналните промени, които стават по същото време в Европа. Отзвукът от Френската революция достига до Балканите — в Сърбия, Влашко и Молдова, но като че напълно подминава България” (с. 97). (Влахия и Молдова до края на Първата световна война не са вписани всред балканските страни — б. м., В.М.) Сумарно казано, налице е още една теза, която изолира националното ни битие от европейския исторически процес, включително и от това на останалите подвластни на султана народи. Ние по правило сме сочени като изоставащи.

За сведение на френския колега, през 50-те години у нас кипя шумна дискусия за характера на кърджалийството, в която Щерю Атанасов бе го въздигнал до начало на националнореволюционното ни движение. Надделя обаче концепцията на акад. Д. Косев, определил го като разгърнато и масово разбойничество. Така че още преди половин век бяха налице над десятка съчинения по въпроса, да не изброяваме издадените още до войните дипломатически документи от френски, немски, австрийски и руски архиви, влезли в обръщение оттогава и третиращи въпросните събития.

Поради това, че проблемът за същността на кърджалийството бе дискутиран, без то да бъде изучено в конкретните му прояви, етапи и резултати, през следващите двайсетина години публикувах дузина частни студии върху тях. Започвайки с институцията на аянлъка, убедена, че точно тя е била предпоставка за „Трийсетгодишната гражданска война в Румелия”, синхронна на голямото раздвижване в Западна Европа от края на XVIII и

началото на XIX век. По-нататък се опитах да въведа вътрешна периодизация за „кърджалийското време” — един термин, дотогава несъществуващ в историографията ни. (Види се, Б. Лори познава само нея.) Описах проявите му в отделни ареали на Балканите, връзката им със събитията в съседните на Румелия земи; извънредно противоречивите корелации между аяни, кърджалийски главатари и Високата порта, и много прочие. И накрая през 1977 излезе монографията „Кърджалийско време”, където така наричаната дотогава „феодална анархия в Османската империя” бе описана в максимални детайли, анализирани бяха компонентите ѝ, развитието им, взаимодействието между отделните сили — предимно олицетворени от Пазвантоглу — осуетените реформи на Селим III и капитулацията му пред сепаратистите. Като основен извод (за разлика от аксиомата у Б. Лори, че въпросният период давал основание за митологемата „пет века ни клаха”) изтъкнах позитивния резултат от размириците в Румелия. И още, и още.

Ако си позволих нескромно да изброя в сумарен вид собствения си принос за изучаването на един доста тъмен дял в историята на Румелия, то бе неслучайно: френският колега ни съветва да извършим тъкмо онова, което вече е извършено. Случайност или преднамереност? Недоумение — от наша страна. Защото препоръките на Б. Лори точка по точка повтарят реално изнесените анализи и изводи от моите (пардон!) трудове. Дори терминът „кърджалийско време” получи гражданственост именно там. Тоест, предизвикани сме да заключим, че авторът донякъде познава българската историография по проблема, но веднага я зачерква, за да ни предложи своите прозрения.

Вече май се досещаме защо: за лишен път Румелия, а всъщност България следва да бъде извадена от контекста на един съществен за европейската история период. Нека обаче се обърнем към тогавашните реалности и извършим необичаен паралел между кърджалийското време и Френската революция с нейните производни, понеже според Б. Лори то изключвало нейното влияние тук, у нас.

Той знае, че революцията от 1789 е била предхождана от небивало разгръщане на „разбойничеството” във Франция. Les brigands се развихрили дотолкова, че застрашавали периферията на Париж. Самият факт, че Луи XVI решава да свика Генералните щати подир прекъсване от 175 години, означава много: обстановката е нажежена до степен на вътрешна война. Това, че там бунтовниците са наречени „разбойници”, напълно съответства на ситуацията в Османската империя, където аянски съединения и кърджалии носят същото определение. Оттам насетне аналогиите са също немалко: двама владетели (да не забравяме, че Селим III заема престола във важната за Европа 1789 г.) инициират известни „реформи” — и крал, и султан всъщност отстъпват пред агресията на провинциални бунтовни сили. Вярно, че във Франция Третото съсловие дръзко развива тази инициатива, та Законодателното събрание се впуска да изработи нормативни актове, целящи да ограничат кралската власт. По нас пътят е по-кратък: аяни и главатари просто изземат властта на султана, за да наложат своята.

Следва във Франция Конвентът. Кой би заявил, че акциите из Вандея, където се развихря типично кърджалийство, в Лион и Бордо не ни дават право да определим репресиите му като тържество на аяните? Усилията на жирондинците, преди тях на Мирабо, не отговарят ли по същество на Селимовите опити да опитоми разрушителните тенденции? В състояние сме да изброяваме още дълго съвпадения между хода на Френската революция и на гражданската война в Румелия, стига да не ни води аксиомата, че едното и другото нямат нищо общо.

Тук може да напомним, че сериозна част от френската историография не е възхитена от практиката на революционерите в родината си; може да подчертаем, че онези събития във Франция, следвани от незнайната дотогава Наполеонова агресия, а после и от жестока реакция срещу буржоазията пак над цяла Европа, представляват низ превратности, белязали родилните мъки на Новото време. Напред-назад. Смисълът да се позовем на елементарни

истини е следният: тук не се е случило нищо коренно различно от социалните движения западно от нас. Ако разлика има, тя е в това, че ние четем европейска история, а европейските колеги с лека ръка ни поучават, без да вникнат в историографията на днешните Балкани.

Свикнали сме. Ала Б. Лори би следвало да се информира поне от докладите на отечествените му дипломати в Истанбул през същия отрязък време. В тях те наричат кърджалиите „демократи", Селим III — „султана якобинец", размирието „демократическа хидра". И това ли е неизвестно? Не е ли описана връзката между Кара Сен-Сир и Пазвантоглу? Или пък между Тепеделенли Али и Директорията? От Пазвантоглу се интересува чрез агентите си Бонапарт, парират проектите му Хабсбургите, давайки на видинския сепаратист по-надеждни обещания. От отцепения от Портата Видин се интересува и Русия. Тоест: през въпросните години европейската политика фиксира интереса си върху Видин. Било за да се възползва от гражданската война в Румелия, било за да я осуети в полза на легитимизма. И само това, че Наполеоновите войни отвличат вниманието на Австрия и Русия от Балканите, и само това, че след 1815 над Европа затяга примката си реакцията срещу всичко революционно, позволява на османските султани да избягнат раздела на Империята с малка загуба: Белградския пашалък, най-отдалечен от Истанбул.

Когато историографията говори за паралели и аналогии (а цитираните са публикувани преди двайсет години), тя няма предвид огледално сходство. Извън съмнение е обаче, че и трайните революционни сътресения, и тържеството на консервативната реакция са се състояли както на запад, така и на изток в Европа по същото време. С не дотам взаимно изключващи се резултати, както ги вижда Б. Лори. Нежеланието да бъде забелязан този успореден ход в европейския исторически процес доказва още веднъж стремежа на някои професионални среди да аргументират именно митологемата, че балканци и западноевропейци нямат сходства в развитието, че следователно не биха могли да съществуват равноправно.